

КУЛТУРНО – ИСТОРИЈСКО НАСЛЕЂЕ КАО ПОТЕНЦИЈАЛ РАЗВОЈА ТУРИЗМА НА ПРИМЕРУ ГРАДОВА ТРЕБИЊА И ЈАЈЦА

Јасна Гузијан, Сениша Цвијић
Урбанистички завод Републике Српске, Бања Лука
рад примљен: септембар 2009., рад прихваћен: новембар 2009.

THE CULTURAL AND HISTORICAL HERITAGE OF TOWNS TREBINJE AND JAJCE – A RESOURCE FOR THE GROWTH OF TOURISM

Апстракт:

Рад се бави испитивањем могућности укључивања културног наслеђа у развојну културну и туристичку политику. У раду ће бити описан и валоризован туристички потенцијал историјски и уметнички значајних урбаних целина на примерима Требиња и Јајца, као два града са очуваним историјским језгрима у Босни и Херцеговини. Јајце је један од ретких градова у Босни и Херцеговини на чијој се физичкој структури могу препознати трагови различитих историјских периода кроз које је град пролазио у току свог развоја. Требиње је стари град на размеђу различитих утицаја и интереса, има дугу и богату историју која је мењала не само изглед и садржај његовог урбаног језгра, већ и његов значај. Очувана историјскоурбана целина Стари град, настала још у средњем веку, значајно се развија у време турске владавине и представља један од туристичких потенцијала. Туризам данас у свету постаје једна од водећих грана привреде, а његов развој се може темељити на природним и културноисторијским вредностима градова.

Захваљујући туризму, заштита природних и културноисторијских вредности градова попут Требиња и Јајца, може се остварити у складу са економским потенцијалом који имају.

Кључне речи: културноисторијско наслеђе, туристички потенцијал, Требиње, Јајце.

Abstract:

This paper considers the possibility of including cultural heritage in cultural and tourist development policies. The tourist potential of historically and artistically significant urban entities will be described and assessed in the paper, with a focus on the cases of Trebinje and Jajce, two Bosnian and Herzegovinian towns with preserved historical town cores.

The two towns were both founded in the Middle Ages and have developed to this day, with their urban areas continuously expanding and being built up. Their spatial and cultural historical complexes are diverse and multilayered, with various natural and man-made structures dating back to different epochs. They are the greatest cultural monuments and a testimony of the past, of the physical and spiritual development of these communities.

Trebinje is an old town located at the intersection of various influences and interests, with a rich and long history which has altered not only the appearance and contents of its town core, but also its significance and its functional impact on the broader surroundings. The Old Town, a surviving historical complex, which originated in the Middle Ages and developed considerably under Turkish rule, is one of Trebinje's tourist resources.

Nowadays, tourism is becoming one of the world's most important industries, its appeal coming from the natural, cultural and historical values of towns and cities.

Due to that, the natural, cultural and historical values of Trebinje and Jajce can be preserved only if their economic potential is also taken into account.

Key words: cultural and historical heritage, tourist potential, Trebinje, Jajce.

Увод

У многим земљама тенденције су развоја туристичке понуде. Културноисторијске целине попут старих градских језгара са разноврсним слојевима и изграђеном структуром из различитих временских периода, изложена су променама које их деградирају или унапређују у зависности од интереса који може да варира у различитим временским периодима. (Куртовић-Фолић, Бајић-Брковић, Базик; 1996.)
Културни туризам обухвата интересе туриста за историју, уметност, културно наслеђе и стил живота људи на неком локалитету или регији. Од шездесетих година XX века Парламентарна скупштина Савета Европе је израдила већи број препорука, конвенција, резолуција и уредби у вези са очувањем градитељског наслеђа.

Почев од Венецијанске повеље, све наредне повеље су имале за циљ очување културно– историјских целина. Конвенција из Гранаде 1985. године је у овом тренутку кључни документ у области заштите архитектонског наслеђа Европе. На IV конференцији европских министара 1996. године у резолуцији 2. се говори о стратегији културног

туризма и побољшању различитих категорија културних добара. Такође се указује на опасност прекомерене експлатације природног и културног наслеђа који је необновљиви ресурс.

Међународна повеља за културни туризам коју је усвојио ICOMOS у Мексику 1999. године наглашава да је културни туризам вид туризма који користи као ресурс културно наслеђе и природне вредности средине.

УРБАНО И ГРАДИТЕЉСКО НАСЛЕЂЕ КАО РЕСУРС ЗА РАЗВОЈ ТУРИЗМА

"Нема лепша задовољства од сањарења о лепим успоменама на наша путовања" (Зите, 2004.)

Културни туризам према Светској туристичкој организацији, представља кретање људи са јаком културном мотивацијом. Градитељско наслеђе једног подручја је жив и динамичан сегмент мјеста који се на различите начине може учинити атрактивним у сврху туризма. (Ваништа - Лазаревић, 2003.). Заједничким програмом Савета Европе и Европске комисије покренуте су током деведесетих година манифестације "Дани европског наслеђа" и "Културне маршруте". Земље Европске уније 80- тих година прошлог века покренули су пројекат "Европски град културе" са циљем да се укаже на разноликост и културно богатство градова Европе. Атина је била први град домаћин, након годину дана наслов "културна престоница Европе" одлази у други град. У почетку овог пројекта били су уврштени већи градови, углавном метрополе (Париз, Мадрид, Берлин, Лондон), да би се касније предност давала и мањим градовима са богатом културном баштином (Болоња, Грац, Солун, Ђенова). (www.geografija.hr/clanci, 2009.).

У ове програме укључене су државне институције али и невладине организације попут интернационалних UNESCO, ICOMOS, Europa Nostra, или локалних Mnemosyne која се бави заштитом и унапређењем наслеђа Косова и Метохије. "Зелена мрежа Војводине" је организовала иницијативу за стварање коридора или Зелене стазе "Бициклом до рода", а циљ пројекта је између осталог заштита и унапређење културног и природног наслеђа. (www.zelenamreza.org, 2009.)

Негативна су искуства када се туризам не може уклопити у свакодневни живот места. Венеција је град у изумирању или Дубровника у коме цена стамбеног простора доводи до продаје истог и исељавања локалног становништва.

КРИТЕРИЈУМИ ЗА ОЦЕЊИВАЊЕ ТУРИСТИЧКИХ ПОТЕНЦИЈАЛА УРБАНИХ ЦЕЛИНА

Због честих ратова као и небрига о културном наслеђу, мало градова поседују културно и градитељско наслеђе на простору Босне и Херцеговине. Вредновање туристичких потенцијала посматраних урбаних средина је вршено према критеријумима који су изложени према логичком редоследу. Критеријуми су успостављени на основу већ стечених искустава из теорије и праксе.

- Градитељско наслеђе није издвојено из природног окружења, већ заједно чине хармоничан склад, а градови су углавном настали на повољним природним теренима. (Norberg-Schulz, 1990. : Prodanovic 1997.)
- Целовитост очуваности историјско-урбане целине је врло битна за доживљај њених амбијенталних вредности. (Куртовић-Филић, Бајић-Брковић, Базик; 1996.)
- Појединачна архитектонска остварења као део урбаног ткива могу бити препознатљив елемент туристичке

понуде и постају обележје једног места попут Свете Софије у Цариграду или Црква Василија Блаженог у Москви.

- Митови и легенде везане за одређене градове и локалне аутентичности настављају да живе и да се преносе будућим генерацијама стварајући одређен дух места (легенда о Сафикади, легенда о Тезеју која је везана за Атину или легенда о Ромулу и Рему везана за настанак града Рима). (Djokic A. Radivojevic A., Roter – Blagojevic, M. 2008)
- Битни историјски догађаји који се везују за поједине градове (Авињон је значајан као место Свете столице у одређеном историјском периоду).
- Оживљавање урбаних целина у делима писаца, путописаца, песника и филмских стваралаца. На основу њихових записа поједини градови остају упамћени (Звонар Богородичине цркве у Паризу, Александрија у поемама Константина Кавафиса, Багдад у 1001 ноћи, Казабланка у истоименом филму).
- Постојање верски значајних центара у појединим градовима доприноси њиховом туристичком потенцијалу.

ГРАДОВИ ТРЕБИЊЕ И ЈАЈЦЕ КАО ПРИМЕРИ ТУРИСТИЧКИ ЗНАЧАЈНИХ УРБАНИХ ЦЕЛИНА

Силуета урбаног окружења виђена као јасни изражени облик физичке структуре даје карактеристичан просторни печат свакоме граду и могло би се рећи да је посебно значајни део урбане слике и идентитета. (Радовић, 2005)

Као пример туристичког потенцијала изабрани су градови Требиње и Јајце. Требиње је град који има карактеристике медитеранског начина грађења и утицај архитектуре Дубровника, док је Јајце настало на врло специфичној локацији која се одразила на његову изграђену структуру. Поред физичких специфичности које одликују оба ова мјеста, постоје битне историјске и културне одлике по којима ови градови одабрани као примери у овом раду. Требиње чува успомену на српску краљицу Јелену Анжујску која је владала Травунијом преко 40 година. Такође је врло значајан утицај Јована Дучића, српског pjesника и дипломате који је рођен у Требињу. У част њему се сваке године одржава манифестација *Дучићеве вечери поезије*.

Јајце је било последња престоница Босанског краљевства и мјесто одржавања Другог засједања АВНОЈ-а које се сматра догађајем од примарне важности за другу Југославију.

ТРЕБИЊЕ

Требиње је центар Старохерцеговачке регионалне целине на крајњем југу Херцеговине. Налази се у долини реке Требишњице на тромеђи БиХ, Црне Горе и Хрватске. Веома важна карактеристика града кроз историју је његова војно-стратешка позиција.

Требиње има јак утицај медитеранске архитектуре, његове улице старог града подсећају на приморске градове. "Захваљујући систему лукова *улице* често пролазе испод густих гроздова кућа које формирају карактеристично

Сл.1.
Карта Требиња крај XIX века
(Архив Бих)
Fig 1
Map of Trebinje lest XIX lifetime

средњовековно градско ткиво Котора и стварају још један елемент биоклиматске компактности урбаног планирања" . (Пуцар, М. Пајевић, М. Поповић-Јовановић, М. 1998).

Старо градско језгро Требиња, онакво какво је данас, настало је почетком XVIII века. Требињски град је подигнут 1706. године, саградио га је Осман- паша Ресулбеговић, а око њега се у то доба почело формирати и трговачко насеље Горња чаршија. Требиње није било само војни центар већ средиште шире војничке области, које је добило своју физиономију за прве четири деценије XVIII века.

Трансформација почиње са доласком аустроугарске власти које су се односиле на изградњу касарни и логора у самом граду као и тврђава на околним брдима.

Град почиње да се шири ван зидина старог града. У средишту града су концентрисане јавне грађевине са трговима и

Валоризација културних добара од стране службе заштите није комплетирана. Многи вредни споменици културе и просторно културно – историјске целине нису под заштитом. То је допринело деградацији вредних простора као што је Стари град, главна улица, тргови, градски парк и тд. Ови простори су изгубили вредност непримереном доградњом, надоградњом, употребом савремених материјала итд. Просторно културно – историјска целина Стари град представља значајан туристички потенцијал. Реконструкцију објеката унутар целине треба да прати и пренамена простора у туристичке сврхе.

Насеље Крш као прво насеље ван зидина са Горњом чаршијом, која је делимично порушена 60 – тих година прошлог века, моше да заживи враћајући старе занате по чему је била препознатљива.

Сл. 2.
Арсланагића мост
Fig 2:
Arslanagic bridge

Сл. 3.
Стари Град
Fig 3:
Old Town

парковима, на периферији искључиво рурално становање. Од саобраћајница биле су значајне за Дубровник и Билећу. Многе данашње улице, тргови и паркови потичу из XIX века. У периоду између два светска рата није било значајније градње. Након Другог светског град је почео да се шири на слободним површинама. У периоду од 60-тих до 80- тих година прошлог века изграђене су нова стамбена насеља.

Град Требиње са градитељским наслеђем Старог града, Арсланагића моста, манастира Тврдош, главне улице која подсећа на дубровачки Страдун, насеље Крш итд, употпуњује се и природним ресурсима реке Требишњице, подручјем Орјена и Убла, за различите видове туризма. Многи тадашњи планови и студије потврђивали су значај Требиња као центра регије и његове улоге на релацији са Дубровником, тј. на релацији континент - море.

Треба истаћи и вредности града као седишта Епархије захумско - херцеговачке са значајним манастирима Тврдош, Петропавловски манастир, Дужи и Добрићево.

Након ратних дешавања деведесетих година прошлог века на просторима БиХ и Хрватске, прератна веза са Дубровником је прекинута. Веза подручја са регионалним и магистралним путевима омогућава повезивање и развој туризма са градовима у региону Дубровником, Херцег Новим као и Мостаром.

Осим градитељског наслеђа које се може користити у туристичке сврхе, историјска личност као што је био Јован Дучић пружа шансу да се са његовим именом употпуни туристичка понуда. Манастир Херцеговачка Грачаница на Црквини у којој је сахрањен песник постала је важна туристичка дестинација, где се одржавају различите културне манифестације (изложбе слика, песничке вечери, летње представе и др.).

Развој Требиња треба усмеравати и неговати у правцу туризма због специфичне урбане матрице, вредног градитељског наслеђа, као и повољног положаја.

ЈАЈЦЕ

Међу високим планинама Босне на месту где се спајају две планинске ријеке развило се Јајце које је место сусрета и прожимања разних култура због чега оставља утисак бисера архитектуре и амбијенталне целине високе вриједности.

У току своје богате историје Јајце је грађено, рушено и поново грађено, али у сталном континуитету, тако да се у појединим структурама читају трагови неких ранијих објеката.

Највреднија амбијентална особина средњовековних градова је њихова неправилна форма која је последица спонтаног настанка и развоја градова. Видљиви слојеви у Јајцу су још од праисторијског доба па све до данас (Зите, 2004.).

Град је смештен на ушћу реке Пливе у реку Врбас. Нуклеус града са средњовековном тврђавом лежи непосредно изнад овог ушћа на јужној падини велике стене пирамидалног облика. Јајолик облик тог брда је вероватно узрок настанка имена града.

Природне карактеристике терена је веома битно истаћи јер је локација, без сумње, генератор урбане форме и то са многих њених аспеката, те се може рећи да град и територија нису две потпуно одвојене целине него су комплементарни делови једне јединствене структуре (Радовић, 2005.).

Склоп свих материјалних и природних вредности овог подручја представља непоновљиве квалитете и резултат је вишевековног људског деловања у посебним друштвеним, културним и природним условима.

Зато је Јајце град у коме се на сваком кораку може осетити „*GENIUS LOCI*“ и читати његова историја у континуитету од римског царства до данас.

Према археолошким истраживањима која никад нису детаљније спроведена, на самој територији града Јајца налазило се главно античко римско насеље које је било раскрсница путева и царских постаја римске провинције Далмације у коме су живели, поред аутохтоног становништва,

легионари и странци. У месту је био развијен култ митраизма, о чему сведоче остаци античког храма посвећеног богу Митри.

У писаним документима Јајце се први пут спомиње под овим именом 1396. године када се титула „*conte di Jajce*“ (Зриле, 2003.) појављује уз име босанског великог војводе Хрвоја Вукчића Хрватинића. Јајце је било место два веома важна историјска догађаја. Један је крунисање последњег босанског краља Стјепана Томашевића 1. новембра 1461. године које је обављено уз присуство великог броја великаша и легата папе Пија II који је за ту прилику специјално стигао из Рима, (Повијест Босне и Херцеговине, 1991.), а други је II заседање АВНОЈ-а 29.11.1943. године када је проглашена друга Југославија.

Јајце се највише развило у периоду средњовековне босанске државе, док је у османском периоду доживело значајну оријентализацију која је видљива и данас. Првобитна урбана матрица коју је Јајце изгубило у одређеној мери, тренутно препознатљива по главним правцима комуникација и по другим остацима архитектуре. То прожимање остатака средњоевропског града са оријенталним духом даје Јајцу једну непоновљиву особеност која га може уврстити у туристички препознатљива места у Босни и Херцеговини.

Осим занимљиве урбане структуре у Јајцу постоје објекти који по својим архитектонским вредностима и по свом положају чине просторне доминанте града и тиме допуњују доживљај овог места. Од значајних грађевина можемо издвојити цитаделу, цркву св. Марије са звоником св. Луке и џамију Есме султаније.

Цитадела се налази у северозападном углу градског простора, на врху брда. О времену градње постоје различита мишљења, али се сви слажу да је изграђена пре владавине Хрвоја Вукчића Хрватинића. Унутар цитаделе налазио се краљевски

Сл. 4.
Панорама града
Јајца
Fig 4
Panorama view of
city of Jajce

Сл. 5.
Цитадела
Fig 5.
Citadel

Сл. 6.
Џамија Есме султаније
Fig 6
Sultana Esme Mosque

дворац који је током XVIII и XIX века потпуно разграђен. Још увек постоји грб породице Котроманић изнад улазног портала који сведочи о краљевској прошлости овог места.

Црква св. Марије са звоником св. Луке је несумњиво архитектонска целина од великог значаја. Корпус цркве је сачуван, али без крова, док је звоник у солидном стању. Пројектом ревитализације ова грађевина би могла бити место културних догађања града, поготово што је место крунисања последњег босанског краља Стјепана Томашевића чиме има изузетну историску вредност.

Џамија Есме султаније се налази у центру јајачке чаршије, саграђена је 1750. године и припада централном типу џамија са куполом, наткривеним софама и каменом мунаром. Ова џамија је значајна по томе што спада у последње џамије покривене куполом, подигнуте у доба Османске владавине. Џамија је срушена током грађанског рата у Босни и Херцеговини, даби послје рата била у потпуност обновљена у аутентичном изгледу.

Потез чаршије заједно са чаршијском џамијом је типичан амбијент оријенталне чаршије са трговачким и занатским радњама. Највећи део тих занатских радњи се налазио између травничке и бањалучке капије. Од чаршије се сплетом стрмих улица долази до цитаделе.

Такође, стамбена зона унутар бедема представља зону највише амбијенталне вредности. Овде спадају југоисточне падине града до Сколске улице и Улице Хрвоја Вукчића Хрватинића. Због нагиба терена улице су стрме и кривудавае, а насеље је формирано терасасто, што је такође једна амбијентална особеност.

ЗАКЉУЧАК

Без обзира на велики туристички потенцијал који поседују горе описани градови, они нису на прави начин презентовани и афирмисани. Према статистичким подацима туристичких организација, град Јајце је у прошлој години до септембра остварио око 18 000 ноћења, а Требиње око 16 000 ноћења. До почетка рата у Босни и Херцеговини, Јајце је остваривало око 100 000 ноћења годишње, док је интерес туриста за овај град после рата опао. То је последица промјене идеолошког система.

У историјским језгрима који су мултифункционални организми одрживи развој може се достићи једино кроз холистичка начела и разумевања да се град мора посматрати као изграђена природна средина укључујући просторне форме, инфраструктуру, функције и становништво. (Djokić A. Radivojević A., Roter – Blagojević, M. 2008)

Поред свих вредности које поседује као град, Требиње је увек представљало само успутну станицу за Дубровник, без већег туристичког развоја. Током последњих година интерес за развој туристичке привреде постоји код локалне заједнице, што је довело до првих резултата. Сваке године се полако повећава број посета. Велику улогу у томе игра верски туризам као и близина Дубровника коју свакако треба искористити. Током последњих година, интерес за развој

туристичке привреде постоји код локалне заједнице, што је довело до првих резултата.

Јајце је доживело страховита разарања током грађанског рата у Босни и Херцеговини која су видљива и данас. У послератном периоду се врше интервенције које су непримјерене месту таквог културноисторијског значаја. 2006. године јајце је кандидовано на листу светске баштине UNESCO-а. Ревитализација културног наслеђа града Јајца, у складу са стандардима UNESCO-а, би допринела афирмацији истог и његовој презентацији у оквиру туристичке понуде. Треба имати на уму да у тренутној ситуацији треба развијати слику о целокупној историји Јајца, а не само о једном историјском догађају, како је то рађено у периоду социјалистичког уређења.

За даљи развој оба ова туристички потенцијална града битна је дефинисана стратегија која би садржавала формирање препознатљивог брэнда за сваки од њих., те потпуна стратегија туристичког развоја на нивоу државе која би увезивала ова два мјеста и допуњавала их другима туристичким атракцијама којих свакако има у Босни и Херцеговини.

Литература

- Гашпаровић, Ж. (2007): Уређење градова за потребе развоја туризма, спорта и рекреације, Одрживи просторни развој градова, Међународни научни скуп, тематски зборник радова – други део, Институт за архитектуру и урбанизам Србије, Београд, стр. 201-218
- Djokić, V.- Radivojević, A. – Roter-Blagojević, M. (2008): Promotion of the cultural heritage of mediteranean city in the scope of upgrading cultural tourism, in : *SPATIUM international Review*, No.17-18, Belgrade:IAUS, pp 84-91
- European Conventions and Recommendations of Cultural Heritage* (2005). Kotor: EXPEDITIO
- Зите, К. (2004): Умјетничко обликовање градова, Београд
- Зриле, Т. (2003): Туристички водич Јајца, Јајце
- Избор најзначајнијих докумената Савета Европе у области културног наслеђа, Центар за очување наслеђа Косова и Метохије Мпепосупе, Beograd, 2004,
- Кораћ, В. (1963): *Значај културног наслеђа за туристички развој земље*, Часопис за архитектуру, урбанизам, примењену уметност и индустријско обликовање, Орган Савеза архитеката Југославије и Савез урбанистичких друштава Југославије, Београд
- Кораћ, Ј.В. (1971): *Требиње-историјски преглед-II период од доласка Турака до 1878. год*, први дио, Завичајни музеј Требиње, Требиње
- Комисија за очување националних споменика (2006), Именовање за упис на Листу свјетског наслеђа, Природно-градитељска цјелина Јајца, План управљања, Сарајево
- Лазаревић-Ваништа, Е. (2003.): *Обнова градова у новом миленијуму*, Classic map студио, Београд
- Prodanović, S. (1997.) Environmental and Cultural: Economic and Administrative Consideration of Human Settlements, in: *SPATIUM international Review*, No 1, Belgrade: IAUS, pp.55-58.
- Пуцар, М.-Пајевић, М.М - Јовановић-Поповић, М. (1998): Биоклиматске карактеристике неких насеља у Србији и Црној Гори, часопис "Архитектура и урбанизам" бр.4, Београд, стр 17-24
- Радовић, Р. (2005): *Форма града*, Београд
- Фолић-Куровић, Н., Базик, Д., Бајић-Брковић, М. (1996): Предлози за унапређење методологије рада на заштићеним урбаним целинама, Обнова градова у Србији- темељне одреднице, Београд, стр. . 267-291 <http://www.geografija.hr/clanci>, скинуто, август 2009.
- Fielden, В.М., Jukilehto, J. (1998). *Management Guidelines for World Cultural Heritage Sites*. Rome: ICCROM (2nd ed).
- Jukilehto, J. (2003). Konzervacija između prakse i teorije, u: *Glasnik Društva konzervatora Srbije*, No. 27, Beograd: DKS, st. 9-14. <http://www.aneks8komisija.com>, август 2009.